

*Шульга Андрій Олександрович,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ, ЗОРУ ТА МОВЛЕННЯ, ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Розбудова безбар'єрного простору в Україні є одним із пріоритетних напрямів державної політики, що набуває особливого значення у сфері кримінальної юстиції. Кримінальне провадження безпосередньо стосується найважливіших прав і свобод людини, тому забезпечення рівного доступу до процесуальної інформації осіб з порушеннями слуху, зору та мовлення є питанням не лише дотримання процесуальних гарантій, а й верховенства права.

Війна Росії проти України, наслідком якої стало значне зростання кількості осіб з інвалідністю, актуалізувала потребу системного підходу до інформаційної безбар'єрності кримінального процесу. Отже нами тезисно пропонується обговорити деякі проблеми реалізації права на доступ до процесуальної інформації зазначеними категоріями учасників кримінального провадження та пропозиції щодо вирішення цих проблем.

Концептуальною основою інформаційної безбар'єрності у вітчизняному правовому полі стала Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. В цій стратегії серед інших шести базових напрямів, виокремлюється другий, інформаційний напрям [1], що на нашу думку визначає умови, за яких особи незалежно від функціональних порушень мають доступ до інформації у форматах, які враховують їхні потреби, зокрема і у кримінальному провадженні. Тоді не випадково, що План заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, передбачає продовження роботи з усунення інформаційних бар'єрів, у тому числі у сфері правосуддя [2]. Окрім того, слід додати і те, що доступ осіб з інвалідністю до правосуддя у кримінальних провадженнях визначений і в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яка в Україні була ратифікована Законом від 16 грудня 2009 року № 1767-VI. Стаття 13 цієї Конвенції зобов'язує держав-учасниць забезпечувати ефективний доступ до правосуддя нарівні з іншими шляхом надання процесуальних і вікових пристосувань для виконання ефективної ролі прямих і непрямих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях процесу, включаючи стадію розслідування [3].

У національному кримінальному процесуальному законодавстві ключове значення для забезпечення інформаційної доступності для осіб з порушеннями слуху та мовлення має стаття 68 КПК. Згідно до ч. 1 цієї статті, у разі необхідності здійснити в кримінальному провадженні переклад пояснень, показань або

документів, сторони провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача). Перекладач залучається не лише для усного перекладу під час процесуальних дій, а й для письмового перекладу процесуальних документів та забезпечення ознайомлення з матеріалами кримінального провадження за статтями 221, 290, 317 КПК України. Гарантії використання жестової мови в Україні містяться також у статті 23 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», яка визнає її засобом спілкування осіб з порушенням слуху, що захищається державою [4].

Водночас правозастосовна практика свідчить про наявність системних проблем. По-перше, у КПК України не регламентовано чіткого порядку залучення перекладача (сурдоперекладача), зокрема, не встановлено безумовного обов'язку слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду самостійно залучати перекладача за відсутності клопотання учасника, на що звернув увагу Касаційний кримінальний суд Верховного Суду [5]. На нашу думку, це призводить до ситуацій, коли особа з порушенням слуху об'єктивно не може заявити таке клопотання саме через комунікативний бар'єр. По-друге, відсутній єдиний кваліфікаційний реєстр сурдоперекладачів, що ускладнює перевірку їх компетентності у порядку частини 4 статті 68 КПК України.

Окремою проблемою залишається забезпечення інформаційної доступності для осіб з порушеннями зору, адже чинний КПК України не містить спеціальних норм щодо вручення процесуальних документів у форматах, придатних для їх сприйняття (шрифт Брайля, аудіоформат, електронні версії, сумісні з програмами екранного доступу), що створює ризик порушення засади рівності перед законом і судом, а в контексті статті 13 Конвенції ООН [3] є проявом непристосованості процедури. Для осіб з порушеннями мовлення КПК України передбачає лише загальну можливість залучення перекладача, проте не враховує особливостей альтернативної та допоміжної комунікації, що, як підкреслюється в аналітичних матеріалах НІСД, потребує формування міжвідомчих механізмів забезпечення доступності [6, с. 8]. Також слід враховувати і той факт, що згідно до п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, обов'язкова участь захисника забезпечується щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, проте момент встановлення таких вад залежить від суб'єктивної оцінки слідчого або прокурора.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що по-перше, інформаційна безбар'єрність у кримінальному провадженні є складовою права на справедливий суд та доступ до правосуддя і потребує системного нормативного забезпечення. По-друге, чинне процесуальне законодавство потребує доповнення нормами щодо обов'язкового забезпечення процесуальних документів у альтернативних форматах (шрифт Брайля, аудіо, електронні доступні версії) та чіткого порядку залучення сурдоперекладача за ініціативою органу, що здійснює провадження. По-третє, необхідно створити єдиний реєстр перекладачів української жестової мови з відповідною кваліфікацією для участі у кримінальному провадженні та запровадити обов'язкове навчання слідчих,

прокурорів і суддів засадам без бар'єрної комунікації, що відповідатиме вимогам статті 13 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

2. Про затвердження плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення без бар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 374-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-2025-%D1%80#Text>

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Конвенція ООН від 13 грудня 2006 р.; ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

5. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо залучення перекладача та захисника у кримінальному провадженні : повідомлення від 7 листопада 2019 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/819560/>

6. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення без бар'єрного простору в Україні. Київ: НІСД, 2024. 136 с. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/prioriteti-ta-vikliki-politiki-bezbarjernosti-200325.pdf>